

HƏBİB ŞƏHBƏZİ ŞİRAN
AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya
İnstitutunun dussertantı
E-mail: TarixVeOnunProblemleri@gmail.com

**ŞEYX SƏFİ DİNİ-XATIRƏ KOMPLEKSİNDƏ YERLƏŞƏN
 “CƏNNƏT SƏRƏ” VƏ “HƏRƏMXANA” HAQQINDA**

Açar sözlər: Cənnət səra, Hərət-xana, Şeyx Səfi türbəsi, Ərdəbil, bina

Ключевое слова: Джэннет Сера, Харамхана, гробница Шейха Сафи, Ардебиль, здание

Keywords: Jennet Sera, Haremkhana, Sheikh Safitomb, Ardebile, building

Cənnət-səra abidəsinin fəlsəfəsi haqqında bir neçə fərziyyə var. Bəzi araşdırıcılar onu Romadakı panteonla müqaisə ediblər (1, 240). Bir qrup tədqiqatçılar onu adi namazxana, digərləri isə səkkiz күnclü şah türbəsi hesab etmişlər. Bir fərziyyədə isə irəli sürürlər ki, cənnət-səra səfəvilərin mərasimlərinin açılış məkanı imiş.

Ümumiyyətlə, heç bir ilk qaynaqda, abidənin məscid olduğu göstərilməyib, Cənnət-səranın qeyri düzgün forması onun məscid üçün inşa edilmədiyinə dəlalət edir. Binanın planı səkkiz küncüdür. Mehrabı yoxdur (2, 20). Məlumdur ki, mehrab islam memarlığının yeniliklərindən, irfan və mənəviyyatın göstəricisidir. Səcdəgahın əsas misiyası qibləni təyin etmək idi və bir sıra tikililərdə, xüsusilə məscidlərdə düzəldilirdi. Bəzi qaynaqlar və bilgilərə görə Şah Təhməsib Cənnət-səranın türbəyə çevirmək istəmişdir. Şah Təhməsib dövründə yazılıb ki, bina “Taclu Böyügüm” tərəfindən Şah İsmayıl Xətayinin məzarı üçün tikilmiş, amma onun Şah İsmayıl Xətayinin cəsədini orada yerləşdirmə imkanı olmamışdır. Şah İsmayıl Xətai 38 yaşında vəfat edərkən onu Səfi türbəsində torpağa tapşırırmışlar (3, 205).

Binanın ərazisi və böyüklüyü onun Şah Təhməsibin dəfni üçün tikməsi fikrini ortaya çıxara bilər və bu məntiqə uyqundur. Amma, nəzərə almaq lazımdır ki, Şah Təhməsib Məşhəd şəhərində defn olunub.

Binada bir çox məzar daşları onun səfəvilərə aidliyini göstərir. Bir neçə məzar daşlarının aşkarlanması və tarixlərinin fərqli olması, buranın səfəvilərin və digər böyük əyanların dəfni üçün türbəyə çevrildiyinə dəlalət edir. Əlavə olaraq, darol-islam, darolcəlal, cənnəti-məvi, cənnət-ol-xold, beheşte-ədən, cənnət-ferdos, və cənnət-nəyil cənnətin yeddi adıdır. Cənnət-səra adı verilməsi onun türbə olmasının ayrıca bir subutudur, çünki cənnət mənə baxımından qapalı deməkdir.

“Ərdəbil tarix keçidində” əsərinin müəllifi bildirir ki, “Cənnət səra” şöhrətli bina və darol-hədis salonu qədim zamanlarda səfəvilərin böyük əyanlarının türbəsi və dəfn məkanı imiş (4, 219).

M.Viver binanın səkkiz bucaqlı formasına, böyük qara daşın olmasına və başqa bir tərəfdən səcdəgahın yoxluğuna görə Cənnət-səranı dərviş meydanı hesab edir, Bəkdaşı və İstanbul səhərinin yaxınlığında səhətlik-hisarlıq sitayiş məkanları ilə müqayisədə bildirir ki, say dərvişlər üçün çox önəmli imiş, belə ki sahələrin bəzəkləri, adətən formaya malik imiş, hamısı səkkiz nömrə ilə uyğun imiş (2, 20). Onun sözlərinə görə Asiyadakı Bəkdaş abidəsi böyük otağa malikdir ki, onun damı, fənər formasında səkkiz qatlı ağac dirəklər ilə örtülüb və altdan səkkizyanlı cərgədə nəzərə gəlir.

Bu məqamda nəzərə almaq lazımdır ki, “bəktaşiyə”, “bəktaş vəli” ki deməli “Balım sultan” (vəfat ili 922) əsaslarının müəyyən forması var, Antaliyadan qaynaqlanıb, hicri IX-X əsrlərdə yeniçeri rəsmi mərasimi keçirilən məkan olub, osmanlı dövlətinin himayəçiliyi ilə və türk sərkərdələrin fəaliyyəti nəticəsində Balkan yarımadasınadək irəlləyib və oradan Albaniyaya yol açıb. Sonralar “bəktaşiyə”-də kişi monastırı orada inşa olunub və osmanlıların bu yarımadağın əhalisinin islamı qəbul etməklərində böyük rolu olmuşdur (5, 511- 512; 14, 347). Əlbəttə, bu məkanın süfilərin mərasimi üçün nəzərdə tutulması hələdə şübhə altındadır.

Süfilərin bir sıra fəaliyyətləri, o cümlədən Heydər Mirzənin qətli (6, 231) və Qəzvin gözətçiləri ilə çaxnaşmaları və münaqişələri 500 yüz kişinin ölümünə səbəb oldu. Bu qətilam ikinci Şah İsmayıl tərəfindən həyata keçirildi. Şah Məhəmməd Xudabəndənin həyat yoldaşı Məhd Əliyanın qətli və Sultan Məhəmmədin taxtdan kənarlaşdırılması, yerinə oğlu I Abbası otürtdürməsi süfilərin həmrəyliyini və əlaqələndirici təşkilatın nüfuzunu göstərdi. Bu amil isə onlara inamsızlığı artırdı və şahların onların artan qüclərini təcridən azaltması üçün tədbirlər görməsinə səbəb oldu.

Şah Təhməsib süfiləri ölkədən qovdu və onlar bu dövrdə təcrid oldular.

I Şah Abbas dövründə də onlara mənfi münasibət vardı. Bütün bunlar təcridən süfilərin mövqeyini zəiflətdi. Bu geniş səviyyəsi o dərəcəyədək davam etdi ki, süfilər hətta imarətin

süpürgəçi, cəlladlıq və başqa nüfuzsuz vəzifələrini icra edirdilər. (7, 240) Bununla belə sufilər yenə də əsas güc olaraq qalırdılar.

I Şah Abbasın ölümündən sonra da sufilərin nüfuzu zəifləməkdə davam edirdi. XVII əsrin kəsiyində bu dövrün mücdəhidlərindən biri Məhəmməd Bağır sufizmə nifrət edirdi (7, 236). Sonralar isə şiə ilahiyatında rahatca sufilərin təməllərinə qarşı çıxır və hətta iddia edirdi ki, sufilərin bütün təriqəti dindən kənaradır. Şarden öz hesabatında sufi diskusiyasının hətta dövrün məclisindən də əhəmiyyətli olduğunu bildirir.

Şarden bir mollaın şəhər meydanında dinləyicilərə müraciətlə “Təəccüb edirəm ki, bunlar hələdə sağdırlar və özbaşına buraxılıblar. Bir sufini öldürmək, dindar insani hifz etməyə bərbərdir və savabı var” deməsini bildirir. (8, 546)

Sultan Süleymanın qonağı olaraq 1683-cü ildə İsfahanda yaşamış, fransuz səyyahı öz gündəliyində yazır: sufilər qədim zamanlar ehtiramla qarşılanırdılar, amma bu günlər isə alçalmış və acınacaqlı durumdadırlar, indi isə sufilər xadimçilik xidmətindədirlər (9, 57).

Dirənərək Səfəvilərin son dövründə sufiləri İsfahan şəhərindən çıxartdılar və onların mərasimlərinə qadağa qoyuldu, hətta camaatın da sufilərin şüarını səsləndirməsi qadağan olunurdu.

Bununla belə ən çox müxalifət səfəvilərin son dövründə və şah Sultan Hüseyn zamanında olmuşdur. Bu zaman sufilərin təriqətləri məhv oldu və hətta molla adını daşıyan Şah Sultan Hüseyn özü bilmədən, sufilərlə şiələrin arasındakı savaşa başçılıq etdi (7, 238; 11, 120 və 122).

Yuxarıda qeyd olunan dəlillər “Cənnət-səranın” dərviş sahəsi olması fərziyyəsinin həqiqətə uyğun olmadığını göstərir.

Şeyx Səfiəddinin türbəsinin kitabxanası Cənnət-səra adlı bir sarayda yerləşirdi və damı günbəz formasına malik imiş. Bu kitabxanada çoxlu əlyazmaları, o cümlədən türk, fars və ərəb dillərində əlyazmalar və çoxlu miniatür şəkillər saxlanılmış (10, 36). “Ərdəbil tarix keçidində” əsərində bildirilir ki, “çinixana” tikilmədən öncə Cənnət-səra məscidi kitabların saxlanma məkanı imiş, amma binanın inşaatından sonra, əşyaları oraya köçürməklə məscidi dini mərasimlərinə hazır etdilər (4, 2/ 284).

Binaların ansanblında da əsaslı dəyişikliklər Şah Təhmasib dövründə olmuş, orta həyətin bu günkü görünüşü formaşmışdır. Bu zaman şeyx Səfi türbəsinə namazxana əlavə olunmuşdur. Namazxananın görünüşü və məzar qülləsini əhatə edən divar da böyük ehtimalla bu dövrə aiddir (2, 15, 242).

Buradan aydın olur ki, Cənnət-səra Şah Təhmasib Səfəvinin quraşdırmalarından biridir.

Hərəmxana otaqları dördbucaqlı, (2, 52) üstü günbəzlidir. Yerli rəvayətlərə görə qadın türbəsidir. Hicri 724-cü də Ərdəbildə vəfat etmiş Şeyx Səfinin həyat yoldaşı (bibi Fatmanın) məzarı buradadır. Məzarının üzərinə günbəz quraşdırılmasına Şeyx Səfi göstəriş vermişdi. Səfəvi sülaləsinin böyük ana və qadınlarının xatirə abidəsi hərəmxana adı ilə şöhrətlənib. (4, 242).

Bura səfəvi ailəsinin qadınları üçün və səfəvi əyanları üçün nəzərdə tutulmuşdur. (2, 52). Bu da öz növbəsində o zaman hakim olan yanlış anlayışdan xəbər verir. Amma son zamanlarda aparılan araşdırmalarda, bu abidənin mahiyyətə məzar olduğu və Şeyx Səfinin hicri 724- cü ildə vəfat etmiş böyük oğlu Məhiyəddinin buna aşkar bir sübutdur.

Şeyx Səfinin ən qədim tikililərindən olan əsas bina memarlıq üslubuna görə səfəvi dövründən öncədir və mərhum Pirniyanın bildirdiyi kimi (1, 241) hicri VIII əsrin sonlarına aiddir. Hərəmxana və Şeyx Səfinin günbəzinin sahəsi struktur baxımından və xronoloji baxımından bir biri ilə muqayisə edilir (2, 90 və 32). Hərəmxananın tarixi Şeyx Səfidən qədimdir. Hərçənd dəqiq tarixi müəyyən etmək üçün arxeoloji tədqiqatlar aparılmalıdır.

Hərəmxana yanları 10 metr dördbucaqlı formasındadır. Günbəz yarımkürəciyin üzərin örtüb, (11, 647 və 648).

Günbəzin ölçüsü Şeyx Səfi türbəsinin günbəzindən kiçikdir və sıxılmış formaya malikdir. 1366- ci şəmsi ilində əsas binadan imitasiya edərək inşa olub. Zarrenin çəkdiki şəkillərdə (1897 miladi) də günbəz tam salamat göstərilir (2, 77; 16, 647 və 648).

Hərəmxanada 10 məzar ola bilər. (11, 52).

Məzarların üzərində ağacdan sandıqçalar quraşdırılıb. Bu sandıqçalar, ağacdan çox nadir oyma işlərindəndir və yaxşı qalmışdır. Onlar abidənin ən qiymətli bədii əsərlərindəndir (4, 242).

İçəriyə daxil olan zaman və otaqı saat əqrəbənin əks istiqamətində dolanıqla dəfn olanların şəxsiyyət aşağıdakı kimidir:

1-Sultan Bayəzid ben xace Şeyx Səfi, ölüm günü 908 cü hicri-qəməri

2-Şeyx Üveys Şəmsəddin Məhəmməd bin Səfi, ölüm tarixi yoxdur.

3-kimliyi aydınlaşmayıb.

4-Şah Abbas dönəmində saray əyanlarından biri olmuş, sarayın xarici işlər qarşılama və rəsmi qəbulların icrası ilə məşğul olmuşdur.

5-Seyid Musəvi bin Sultan Heydər, ölüm günü hicri 792 –ci il (qəməri)

6-kimliyi aydınlaşmayıb.

7-Məhəmməd oğlu, ölüm günü 753- cü hicri qəməri?

8-Səlam-allah bin Xəlilallah əl-Səfəvi ölüm günü 909- cü hicri qəməri.

9-Bibi Fatma Şeyx Zahid Gilaninin qızı və Şeyx Səfinin həyat yoldaşı, ölüm günü 735- ci hicri qəməri.

10-Şeyx Səfinin qızı və Şeyx Səfinin birinci oğlu (Məhəmmədəddin Məhəmməd Adil) ölüm günü 724- cü hicri qəməri. Atasından bir il və anasından 11 il öncə vəfat edib.(12, 94 və 95; 26, 53; 17, 242 və 243; 25, 181).

Hərəmxananın dəhlizinin hər iki yanı iki qranit daşla bəzədilmişdir. Sağ tərəfdə yerləşən Təhmasibin əmirlərindən (sərkərdələrindən) birinin Mahmut Beykin qəbridir (13, 110). O, möhrçü mənəbində işləyirmiş. Solda olan başqa məzar isə İmam Xan Əfşara məxsusdur. Məzar daşının üzərinə mərhumun adı ilə yanaşı, həm də yan tərəfində 14 məsumun adları da həkk olunub (12, 95).

ƏDƏBİYYAT:

1.Pirniya, Məhəmməd Kərim. İran memarlıq Metodologiyaları. Dördüncü nəşr, Tehran, Memar nəşriyyatı 1383 Şəmsi.

2.Viver, Martin.A. İranın beş tarixi binasının mühafizə məsələləri ilə bağlı ilkin tədqiqatı. Tehran, İranın antik abidələrin milli təşkilatı, 1356 şəmsi.

3.Əbdü Beyk Şirazi. Təkləmət əl- əxbar. Əbdül. Hüseyn Nəvai düzəldilməsi. Tehran. Ney nəşriyyatı. 1369 şəmsi .

4.Səfəri, Baba. Ərdəbil tarix keçidində. Tehran, İkinci Ərdəbil bölməsinin açıx öyrətim universeti. 1370 şəmsi

5.Səfəri, Baba. Ərdəbil tarix keçidində. Tehran, İkinci Ərdəbil bölməsinin açıx öyrətim universeti. 1370 şəmsi

6.Braon, Edvard. İranın ədəbiyyat tarixi. 4 cü cild, Tehran. Morvarid, 1375 şəmsi.

7.Seyöri, Racer. İran səfəvi dönəmində. Tehran, Kitab nəşriyyatı, 1363 şəmsi.

8.Şəhbazi Şiran, Həbib. Şeyx Səfi türbəsi. Ərdəbil, Ərta, 1372 şəmsi

- 9.Sanson, Martin. Martinin səyahətnaməsi “ iranın şah suleyman dönəmində durumunun göstəricisi”, Tehran, İbin sina, 1346 şəmsi.
- 10.Əlaei, Əli Əkbər. Şeyx Səfi türbəsi. II İncəsənət və xalq jurnalı, 1342 şəmsi. sayı 11, şəhrivər (sentyabr).
- 11.Rezazadəy-e Ərdəbili, Məstəba. Şeyx Səfiəddin Ərdəbilinin məzarı, Memarlıq tarixi və İran şəhər salmasının toplusu II cild. Tehran, Ölkə Arxeoloji abidələrinin qorunması qurumu 1374 şəmsi.
- 12.Ta-romi, Həsən. Əllam-e-ye-məcəlesi. Tehran, Tərhe no nəşriyyatı, 1375 şəmsi.
- 13.Fərəhani Monfəred, Mehdi. Şiə alimlərinin Səfəvi dövründə cəbəl ameldən İrana hicrəti. Tehran, Əmir Kəbir 1377 şəmsi.
- 14.Şəhbazi Şiran, Həbib. Şeyx Səfi türbəsi. Ərdəbil, Ərta, 1372 şəmsi
- 15.Şəhbazi Şiran, Həbib. Şeyx Səfi türbəsi. Ərdəbil, Mühəqqiq Ərdəbili Universiteti, 1386 şəmsi.
- 16.Morton A. H. The Ardabil Shrine in the Reign of Shah Tahmasib, Iran, 1974 №12
- 17.R. Tschudi "Bektashiyya," in Encyclopaedia of Islam, new ed. Leiden: Brill, 1960, 1:1161–63, esp.
- 18.The Oxford encyclopedia of the modern Islamic world. Ed. John L. Esposito, New York, 1995.

ГАБИБ ШАХБАЗИ ШИРАН

Диссертант Института Археологии и Этнографии НАНА **О ДЖЕННЕТ СЕРА И ХАРАМХАНА, РАСПОЛОЖЕННЫХ В РЕЛИГИОЗНОМ КОМПЛЕКСЕ КОМПЛЕКСЕ НАТЕМЫ ШЕЙХА САФИ**

В статье анализируется назначение памятников Дженнет Сера И Харамхана (Гарата), входящих в комплекс Шейха Сафи. План и конструкция Дженнет Сера не позволяюш думать о его назначении как мечети, выявление здесь могильных комней и различие в их датах свидетельствуют о том, что этом паметник является местом захоронения потомков Сефевидов и других видных представителей знати.

Купол «Харамхана » представляет гетнрхугольное архитектурное строение. По мнению автора, это паметнков памяти великой матери и женщин семьи Сефевидов.

HABIB SHAHBAZI SHIRAN ANAS

ON JENNET SERA AND HAREMHANA SITUATED IN THE RELIGIONS-MEMORABLE COMPLEX SHEIKH SAFI

In the article an analysis is made of the purpose of the the monuments Jennet Sera and Haremhana (Hareme) entering the complex sheikh safi/ The plan and the construction of Jennet Sera make impossible to think of its purpose as a mosque. Exposing the grave stones there and the difference of their dates testify to that this monument is a burial place of the Sefevi descendants and other eminent nobilities representatives.

Dome of Haremhana presents the quadrangle architecture work. In the an thor's opinion it is a memorable monument of a grand mother and the women of Sefevi family.

Rəyçilər: f.ü.f.d. R.Bəşirov, t.e.d.Q.S.İsmayılov

AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun "Orta əsrlər arxeologiyası" şöbəsinin 25.01.2013-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (pr.№01).